

Fig. 1. Kirken og landsbyen, set fra syd. Tegning af J. Th. Lundbye (1818-48). Den Hirschsprungske Samling. - *The church and the village seen from the south.*

UDBY KIRKE

TUSE HERRED

Kirken er i Roskildebispens jordebog[1] opført med en afgift på 2 mk. 1490 og 1503 nævnes en sognepræst.[2] 1567 havde sognet 52 tiendeydere,[3] og kirken var i hvert fald kongelig, da professor Thomas Bartholin, ejer af Hagestedgaard, 13. marts 1669 fik patronatsretten med tilhørende kirketiende og noget kirkegods som gave.[4] Herefter tilhørte kirken ejerne af Hagestedgaard, bortset fra en periode i 1700'rnes anden tredjedel, da bl.a. borgmesteren i Aalborg, H. Grotum (sml. oblatæske), besad rettighederne til kirken.[5] 1761 var tilhørsforholdet til Hagestedgaard genoprettet,[6] og dette varede ved,[7] indtil kirken overgik til selveje 4.juni 1909.

Kirken ligger vestligt i landsbyen på en lille bakkeknold, hvis højeste punkt er ved skibets midte, hvorfra terrænet falder, især mod nord og øst. Kirkegården har bevaret gamle grænser, idet landsbygaden og vejen mod Uglerup danner skel mod øst og syd, mens præstegården og dens have er nærmeste naboer til de andre sider. Da den gamle kirkegård således ikke umiddelbart kunne udvides, er en annekskirkegård anlagt 1882[8] sydvest for kirken.

Kirkegårdens hegn og indgange. Kirkegården hegnes af hvidkalkede mure, afdækket af røde vingetegl med indadvendt fald; dog er der markstensdige på et mindre stykke i nord mod præstegårdshaven. De murede hegn er tydeligvis opført til forskellig tid. Ældst synes østmuren nord for porten, hvor den er af munkesten over en syld af marksten, der til dels er blotlagt og springer frem i landsbygadens fortov. Resten af østmuren samt syd- og nordsidens mure er derimod hovedsagelig af rå og kløvede marksten. Endelig er vestmuren og hjørnerne af de tilgrænsende mure fortrinsvis opført i 1960'erne som erstatning for præstegårdens søndre længer, som da afløstes af en parkeringsplads.

Hovedindgangen er i øst og består af køre-

port og fodgængerlåge fra 1923,[10] begge af smedejern (smedemester Henriksen, Udby, efter tegning af arkitekt Johs. Johansen) og ophængt i noget ældre piller, afdækket af små saddeltage (moderne munke- og nonnetegl). En tofløjet, bejdset tremmelåge vestligst i sydmuren er samtidig med dennes opførelse, og dette gælder tillige vestsidens jerngitterlåge til gårdspladsen foran præstegården. - 1826[11] nævnes en †låge i nord. - På kirkegården syd for kirken står et stort elmetræ, og nord for kapellet er der en hængeask.

En bygning som rummer *toiletter* og *redskabsrum* er opført ved parkeringspladsens vestside samtidig med fjernelsen af præstegårdens staldbygning.

Et brolagt *fortov* omkring kirken er anlagt 1980 og afløste et ældre af cementerede kløvsten.

Kirken består af skibet fra den ældste stenkirke, antagelig opført i 1100'rne og muligvis forlænget mod vest allerede i 1200'rne. Hertil er i senmiddelalderen føjet tre tilbygninger: et våbenhus ud for hver af dørene samt et tårn. Det oprindelige kor forsvandt, da det nuværende opførtes 1868. Orienteringen afviger betydeligt mod syd.

Det †*kor med apsis* (jfr. fig. 1), som blev nedrevet 1868, var ca. 5,1 m bredt ifølge rester af flankemurene, som i loftsrummet kan iagttages på østsiden af den delvis bevarede triumfmur.

Skibets mure er opført af *rå og kløvet marksten,* iblandet enkelte *frådsten,* et materiale, der også er benyttet til døre og vinduer. Den udvendige murbehandling, som kan iagttages fra våbenhusenes lofter samt på den bevarede rest af triumfgavlen, består af grusblandet puds, dækket af flere hvidtelag. Murhøjden ved skibets sydøstre hjørne er 4,5 m, målt mellem brolægning og falsgesims.

Døre og vinduer. Begge indgange er bevaret, men kun syddøren er i brug, idet den nordre er blændet og står som indvendig niche. Formen er den traditionelle med ydre rundbuet åbning, der mod det indre udvider sig med smigede sider. Både i syd og nord er den indre åbning imidlertid afdækket af en flad, uregelmæssig rundbue, som vidner om ændringer, formentlig i forbindelse med en beskeden eftermiddelalderlig udvidelse.

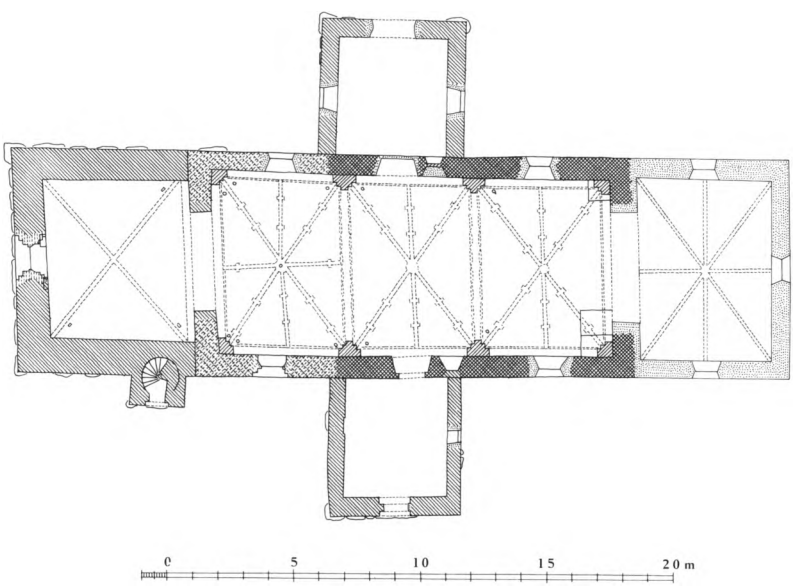

Fig. 2. Plan. 1:300. Målt af MB 1960, tegnet af HJ 1981. Signaturforklaring s. 9. - *Ground-plan. Key on p.9.*

Fig. 3. Ydre, set fra nordøst. NE fot. 1977. - *Exterior seen from the north-east.*

Det vestlige vinduespar, lige øst for dørstederne, er delvis bevaret, men tilmuret - antagelig i forbindelse med hvælvslagningen.[12] Det søndre, der mod det indre står som en af skjoldbuen delvis beskåret niche, er tydeligvis sekundært forlænget nedadtil og måler ved murflugten ca. 210x105 cm og ca. 125x40 cm ved lysningen, der sidder ca. 60 cm inden for murflugten. Nordre vindue måler udvendig ca. 125x78 cm og har buestik af kileformede sten, mens karmsiderne er sat af store frådstenskvadre.

Tilføjelser og ændringer. Inden skibet fik hvælv, muligvis allerede i 1200'rne, blev det forlænget mod vest. Materialet er hovedsagelig marksten, der ligger i regelmæssige skifter mellem hjørnekvadre, der kan være udflyttet fra den oprindelige vestgavl.

I murværket indgår tillige adskilligt kridt og tegl. Førstnævnte materiale er bl.a. benyttet i taggavlens spids, mens teglen ses omkring et rundbuet vindue (vestre halvdel konstateret vest for nordsidens sekundære lysåbning), endvidere i gavlens glatte kamme samt i den adskillige skifter høje murkrone. Sydsidens nuværende vindue, som udvendig har falset, uregelmæssig rundbue, mens den indre afdækning nærmest er fladrundbuet, synes snarest eftermiddelalderligt. Forlængelsens vægge har stået dækket af hvidtet puds, og loftets bjælker har hvilet på murkronen.

I løbet af middelalderen har kirken, såvel det nedrevene kor som det forlængede skib, fået indbygget *hvælv.* I deres nuværende form stammer skibets høje, kuplede hvælv fra o. 1500, men visse træk tyder på, at de enten er ombyggede ved denne tid, eller at hvælvslagningen har været meget længe undervejs.[13] De spidse skjoldbuer er helstens, mens gjordbuerne er dobbelte med nedre, helstens bredt stik,

hvis sider smykkes af en serie affasninger. Både dette særtræk og de halvstens stormstigeribber, som deler det enkelte fags kapper i seks eller otte dele, kendes fra andre senmiddelalderlige hvælv på Holbæk-egnen, som f.eks. Kvanløse (s. 114) og Kirke Eskilstrup (s. 308). I adskillige af kappernes svikler ses spygat, hvis fremspringende munding er sammensat af to hulsten. - Det forlængede skibs murkrone forhøjedes ikke ved hvælvslagningen, og den tre skifter høje falsgesims er formentlig eftermiddelalderlig.[14]

Nordsidens *våbenhus,* der kan være den ældste af tilbygningerne, benyttedes 1861[10] som materialhus (med kalkkule), men er o. 1897[15] omdannet til ligkapel. Bygningen er opført af munkesten i munkeskifte over en markstenssyld, der er særlig fremtrædende i nord, hvor terrænet falder. Flankemurene krones af almindelig falsgesims, mens taggavlen smykkes af syv højblændinger, svarende til antallet af kamtakker. Blændingerne er spidsbuede, bortset fra de to yderste, som har vandret afdækning; i midterblændingen er en lille aftrappet lysglug. Ved indretningen til ligkapel fik gavlen en bred, fladbuet dør, og i begge flankemure indsattes rundbuede lysåbninger med vinduesglas i støbejernsramme. Indtil ændringen stod den oprindelige dør bevaret - fladbuet under spidsbuet spejl - og den eneste lyskilde var østsidens to rektangulære glugger, der udvendigt var samlet i rundbuet blænding (jfr. fig. 6).[16]

Fig. 4. Våbenhusets gavl (s. 470). Poul Nørlund fot. 1920. - *Porch gable.*

Søndre *våbenhus* (fig. 4, 5) udmærker sig først og fremmest ved en eftermiddelalderlig ombygning, hvorved loftsetagen indrettedes som opholdsrum. Da ændringen medførte ombygning af taggavlen, er der ikke bevaret holdepunkter for en nærmere datering af tilbygningen som sådan. Materialet er munkesten i nogenlunde regelmæssigt munkeskifte over en markstenssyld, som træder særligt frem i gavlen, hvor terrænets fald er mærkbart. Den fladrundbuede dør, som kan være let udvidet, sidder udvendigt under oprindeligt spidsbuet spejl, mens den mod det indre omgives af fladbuet blænding. Flankemurenes falsgesims, som antagelig stammer fra ombygningen, er i vest til dels fornyet med små gule sten. Det lille firkantede østvindue med afsprodset trækarm stammer snarest fra tiden o. 1800.

Den nævnte ombygning, som antagelig er sket engang i reformationsårhundredet, gav våbenhuset en ny taggavl af munkesten i krydsskifte (fig. 4). Gavlen, der indtil o. 1910 stod med glatte kamme og toptinde (jfr. fig. 1, 5),[10] smykkes af en bred blænding med tre spidsbuer, som delvis udgår fra profilerede konsoller. Blændingen omslutter et fladbuet vindue, som sekundært er tvedelt af en muret pille, der mod det ydre er behandlet som en dværgsøjle med base, afrundet skaft og kapitæl; senere er lysningen yderligere reduceret ved opmuring af nedre halvdel. På taggavlens inderside, som står pudset, er opført en samtidig *kamin,* der danner et halvstens fremspring, hvis vestside flugter med vinduets østre karm. Den fremspringende del hviler på tagværkets sydligste bindbjælke samt loftets bræddebeklædning. Kaminen er fladbuet, og hjørnerne

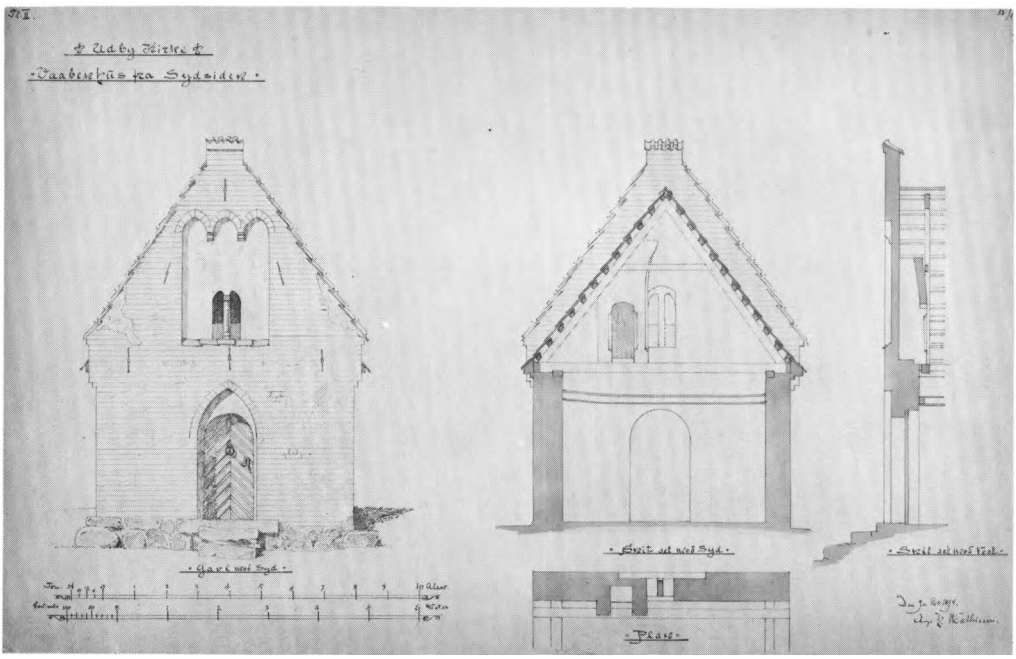

Fig. 5. Plan, snit og facade af våbenhus. Målt og tegnet af Aage H. Mathiesen 1894. 1:150. - *Plan, section and facade of porch.*

af denne åbning såvel som på fremspringet nærmest vinduet er affaset over et to skifter højt fodstykke. Forreste del af kaminens murede bund er nu afbrudt, og den murede kappe, som af hensyn til skorstenens placering er trukket skævt op mod gavltinden, ender blindt, formentlig som følge af en ombygning. Selvom det ikke klart fremgår, om kaminen - i folkemunde kaldet »nissens sæde« — nogensinde blev taget i brug, kan det dog ikke betvivles, at det relativt velbelyste loftsrum er indrettet som opholdsrum, muligvis en skolestue.[17] På et ikke nærmere bestemt tidspunkt, men snarest o. 1800 og efter at stuen på loftet mistede sin funktion, har man sænket loftet og gipset undersiden, - et arrangement, som endnu bestod 1920 (jfr. fig. 5).

Tårnet, som rejser sig over en høj markstenssyld, er opført af munkesten i munkeskifte, suppleret med genanvendte marksten, der er synlige i mellemstokværket. I skibets gennembrudte vestgavl er opmuret en bred, rundbuet arkade. Selve tårnrummet belyses af et ud- og indvendigt falset vestvindue, hvis fladrundbuede afdækning snarest repræsenterer en eftermiddelalderlig ændring. I væggen under vinduet sidder to fladbuede nicher, der i murflugten måler ca. 30x48 cm og har deres bund 54 cm over gulvet. Selve rummet overdækkes af et samtidigt hvælv, som har halvstensribber og hviler på murede forlæg undtagen mod skibets gavl, hvor en spids, helstens skjoldbue er opført; i flere svikler ses små rektangulære spygat, og hvælvet har desuden lette overribber med trinkamme. Sydsidens trappehus har halvtag og en fladrundbuet underdør, som indrammes af spidsbuet spejl. En muret spindel med loft af vandrette binderstik udmunder i det mørke mellemstokværk gennem en fladbuet overdør. Klokkestokværket har til alle fire verdenshjørner to fladbuede, ud- og indvendigt falsede glamhuller, som på facaderne flankeres af cirkelblænding. I samtlige glamhuller er sekundært indsat en midterpost, muret af små sten. Flankemurene krones af bloktandgesims, og i foden af de øst-vestvendte taggavle er der åbentstående huller til stilladsbomme. Begge gavle er kamtakkede og har vandret falsede højblændinger. Østgavlen er rigest med 15 kamtakker og 13 blændinger, af hvilke de to

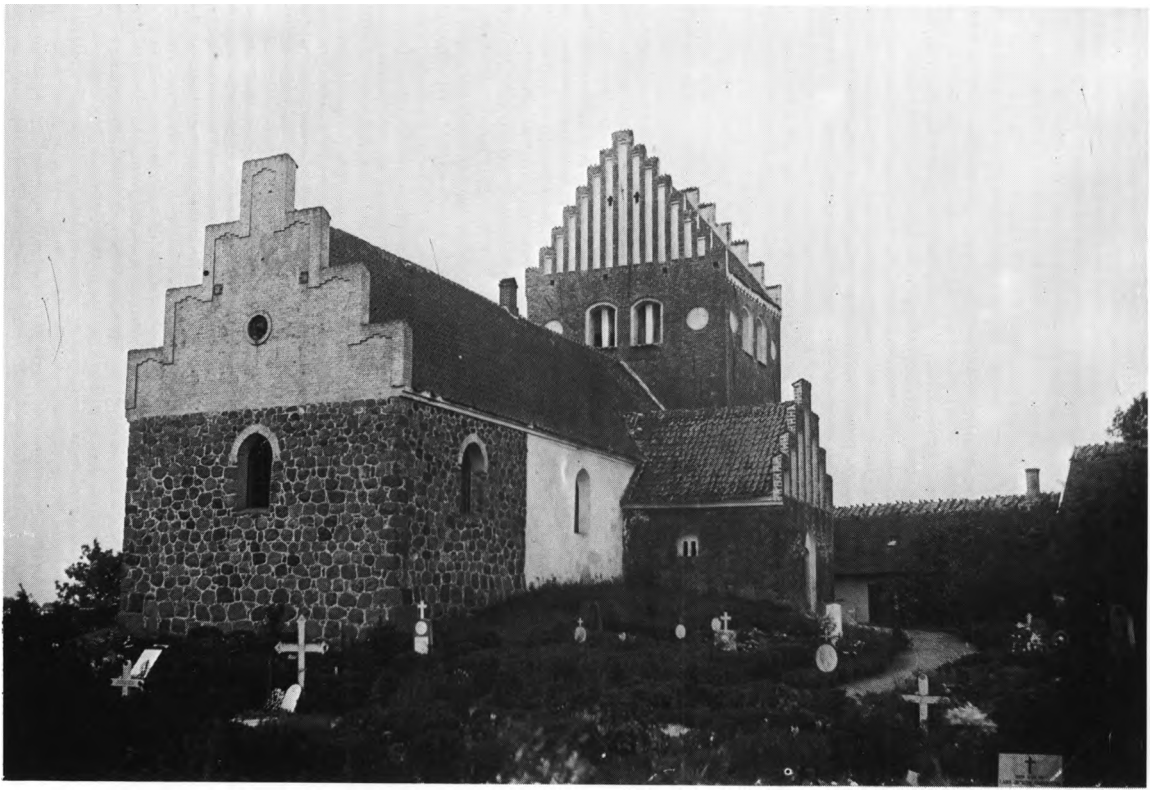

Fig. 6. Ydre, set fra nordøst. P. Hauberg fot. 1894. — *Exterior seen from the north-east.*

nærmest midten har korsformede lysspræk-ker. Vestgavlen, som antagelig er noget reduceret ved reparationsarbejder, har 11 kamtakker og 9 blændinger.

Eftermiddelalderlige ændringer og reparationer. 1812[11] undergik kirken en hovedreparation, og istandsættelser nævnes atter 1826[15] samt 1829-31,[15] uden at arbejdernes art eller omfang er oplyst. Til gengæld viser den umiddelbare iagttagelse, at både murværk (specielt tårnet med dets murankre) og enkeltheder (vinduer, gesimser etc.) har været underkastet gentagne vedligeholdelses- og ændringsarbejder. Således er der østligst i skibets sydside indsat et sekundært vindue med uregelmæssig fladbue. Dets alder er vanskelig at bestemme, muligvis skal det henføres til 15- eller 1600'rne, men under alle omstændigheder er det ældre end lysningens spidsbuede støbejernsramme, som kan stamme fra 1837,[15] da tre fag nye vinduer indsattes. 1861[10] havde tårnrum og skibet tilsammen tre »jernvinduer«, for skibets vedkommende snarest de to i syd, som begge sidder i ældre åbninger. Derimod er nordsidens to spidsbuede vinduer med tilsvarende støbejernsrammer antagelig fra tiden kort herefter, idet synsprotokollen 1863 nævner ønsket om endnu et vindue i nord.[10]

Kirkens oprindelige kor, som på grund af det faldende terræn kun havde beskeden udstrækning i længdeaksen, var ydermere reduceret gennem hvælvslagningen samt ved et 1826 omtalt †*sakristi* i apsiden,[11] adskilt fra selve korrummet ved en lukkemur med dør. 1863[15] ansås en korudvidelse for nødvendig, en plan, som formentlig fremmedes efter konstateringen af revner i hvælvet tre år senere. 1867-68 opførtes så et *kor* i skibets bredde. Materialet er kløvet kamp, suppleret med små gule sten til den kamtakkede taggavl og de tre vinduers spidsbuede stik; i sidstnævnte indsattes støbejernsrammer svarende til skibets. Selve kor-

rummet, som står i forbindelse med skibet ved en nærmest spærstikformet bue i den gamle triumfvæg, overdækkes af et ottedelt ribbehvælv med overribber. Endnu 1894 (jfr. fig. 6) stod korets murværk blankt.

Hjørnefragment af en grønglaseret, senromansk **flise* med planteornament, hvis form repræsenterer en hidtil ukendt type.[18]

Tagværker. Tårnets egetræstagværk er muligvis oprindeligt, mens de øvrige afsnit har nyere tagværker af fyr; dog er spærfødderne i søndre våbenhus af eg, formentlig levn af et ældre tagværk.

Kirkens kor og skib står i dag hvidkalket, mens tilbygningerne er røde med hvidtede blændinger, vinduesindramninger og gesimser. I koret, skibets gange, tårnrummet og det søndre våbenhus er gulvene lagt med kvadratiske fliser, afvekslende sorte og gule.[19] Korgulvet dækkes dog af et tæppe, lige som der i skibets gange og tårnrummet er kokosløbere; i stolene er der ferniseret bræddegulv. Det grålmalede cementgulv og det gipsede loft i nordre våbenhus er formentlig samtidigt med indretningen til ligkapel. Søndre våbenhus har brunbejdset bjælkeloft.

1881[15] opsattes en stor ovn ved skibets nordvæg, og 1909[10] anskaffedes en ny. 1937[20] synes et centralvarmeanlæg at være installeret, men 1949-50 er det afløst af den nuværende elektriske opvarmning.

Malerier, olie på lærred, forestillende scener af Kristi liv, er indfældet i vægpaneler i ligkapellet. Den usignerede udsmykning kunne ved synsforretning 1944 ikke godkendes.[21]

†*Kalkmalerier.* 1865 påvistes kalkmalerier, formentlig på hvælvene, af Jacob Kornerup, som imidlertid året efter opgav en planlagt afdækning på grund af en i mellemtiden foretaget reparation af murpudsen.

INVENTAR

Oversigt. Størstedelen af kirkens inventar stammer fra 1600'rne. Fra middelalderen findes kun den romanske granitfont, de sengotiske stager og et krucifiks, som nu er indsat i altertavlen. De ældste stolegavle har årstallet 1582 indskåret, mens de yngre er fra 1629. Inden for samme tidsrum er alterbordsforside, altertavle og prædikestolen, med reliefskåret »1613«, udført. En gravramme fra o. 1591 er nu opstillet i våbenhuset, og en gravsten, ligeledes over en præst, står ved skibets nordvæg. Mens Caspar Bartholin ejede Hagestedgaard, anskaffedes 1688 alterkalken og 1685 en nu forsvunden klokke, hvis ordrige indskrift er gentaget på afløseren fra 1739. Den nuværende farveholdning er udført efter Ernst Triers skitser fra 1970.

Alterbordet er en fyrretræskasse fra 1913.[22]

†*Sidealterborde?* To stenklodser fra ny tid, i skibets østhjørner, kan skjule resterne af sidealterborde.

Alterbordsforsiden, fra o. 1625, er ved hjælp af smalfyldinger delt i tre felter hver med en arkade, hvis pilastre smykkes af skællagte skiver med dråbeformet nedhæng; bueslaget har slyngbånd, og i sviklerne ses stiliseret bladornament. Forsiden står gulmalet, mens sidernes yngre, glatte paneler er lysegrå. Bagsidens genanvendte fyldingspanel stammer muligvis fra stolestaderne.

Fig. 7. Sengotisk krucifiks, nu indsat i altertavlen, sml. fig.8 (s. 474). NE fot. 1977. - *Late Gothic crucifix, now part of the altar-piece.*

Alterklæde, 1980, af bordeauxfarvet uldstof.

Altertavlen (fig. 8), fra kort før 1600, af eg, med vinger og fyldinger af fyr,[23] er nært beslægtet med *Nørre Jernløses (s. 96) og Hørbys, begge med malet årstal 1595. Alle tre tavler er dog omdannet i nyere tid. I storstykkets midtfelt er indsat et sengotisk krucifiks.

Den arkitektoniske opbygning består af postament, storstykke flankeret af søjler og vinger samt topstykke kronet af trekantgavl. Det glatte postament har fremspring, hvorpå storstykkets korintiske søjler står. Disse er forsynet med prydbælte dekoreret med reliefskåret englehoved, som i munden holder bånd hvori drueklase og vinblade.[24]

Bag de frie søjler er der, indtil kapitælhøjde kannelerede pilastre med profilkapitæler. Storstykket er delt i et bredere midtfelt flankeret af smallere, glatte sidefelter og foroven, ud for storsøjlernes kapitæler, et liggende rektangelfelt. Midtfeltet, som er lidt tilbagetrukket, rummer arkade med omløbende, glat ramme, profilkapitæler og små tandsnit under glat bueslag. Sviklerne har englehoved.

Storvingernes udsavede kant markeres af profilliste; på midten ses enkel kartouche med nu afslået englehoved. Udenom er der blade med frugter og enkelte blomster skåret i fladt relief og øverst i vingen en roset. Forneden, ud for postamentet, en fugleklo, der griber om kugle; et rovfuglehoved, som kendes andetsteds fra, mangler foroven. Udformningen er nært beslægtet med Nørre Jernløse-tavlens og de vinger, som ligger på loftet i Store Tåstrup (s. 329).[25] Storgesimsen har glat frisefelt og fremspringende kronliste med småkonsoller. Det firkantede topfelt flankeres af kannelerede halvsøjler med profilbaser og -kapitæler. Det rummer glat arkadefelt med omløbende ramme. Vingerne har, ligesom storstykkets, udsavet kant med profillister, men virker med sit kassetteværk hvori bosser stivere end storvingerne. Gesimsen er forkrøppet over halvsøjlerne. Øverst trekantgavl med småkonsoller under de skrå sider.

I storstykkets midtfelt er indsat et sengotisk *krucifiks* (fig. 7), fra o. 1450-1500, antagelig oprindelig brugt som processionskors. Figuren er 46 cm høj og hænger i strakte, næsten vandrette arme. Hovedet er for stort i forhold til den smalle, slanke krop. De skarptryggede ben har korslagte fødder. Nedre del af den lodrette korsarm er fornyet; de vandrette er skåret af i begge ender, formentlig ved indsættelsen i altertavlen.

Tavlen står med en staffering fra 1970 udført efter Ernst Triers forslag til nystaffering af altertavle, prædikestol og stolestader. Farverne er hovedsagelig blå med gråt bl.a. på storstykkets søjler og med forgyldning på en del lister. Storstykkets sidefelter er blåmarmorerede, fremspringene på postamentet og i stor- og topgesimsen grønne, frisefelterne sorte med forgyldte frakturindskrifter fra 1924. I postamentet: »Kristus siger: Kom hid ... Matthæus 11 Cap 28 Vers«, i smalfeltet: »Kristus siger: Den som kommer ... Johannes 6 Capitel 35 Vers«, i gesimsfrisen: »Saa elskede Gud Verden ... Johannes 3 Capitel 16 Vers«, i topstykket: »I Begyndelsen ... 1. MoseBog 1 Cap 1 Vers« og endelig i topstykkets frise: »Fra Evighed til Evighed er Du Gud. Salm 90 V 2«. Endelig ses i trekantgavlen Jahve på hebraisk. I storstykkets arkade et landskab med Jerusalem malet af Harald Munk samtidig med indskrifterne. Vingernes kartouche har malet englehoved som erstatning for oprindelig skåret. Tidligere var tavlen egetræsmalet med marmorerede søjler og forgyldt krucifiks og detaljer; i storstykkets brune felter var bibelcitater med moderne gyldne frakturbogstaver.[26] Til de underliggende farver var hovedsagelig anvendt blåt og hvidt (jfr. prædikestol).

Ifølge præsteindberetningen 1755[27] læstes dengang: »Christopher Pax von Festenberg Frue Sophie Ga(lt)« ligesom på den allerede omtalte tavle i Store Tåstrup.[28]

En *statuette* af Johannes Døberen (sml. fig. 15), efter Thorvaldsens, står nu ved sydvæggen nær prædikestolen (sml. Nørre Jernløse s. 98).

Altersølv. Den store *kalk* (fig. 9), 29 cm høj, er skænket 1688 ifølge indprikket, nu svag indskrift på foden: »Udby Kirckes Kalc og disc 1688 Procuratore Templi: Casp: Bartholino

Fig. 8. Altertavle (s. 474). NE fot. 1977. - *Altar-piece.*

I H F« (sml. klokke nr. 2).[29] Desuden ses et lille, støbt krucifiks, som er loddet på graveret korstræ. Under bunden fire stemper (fig.9b): mestermærke et skjold hvori CW over 1688 for

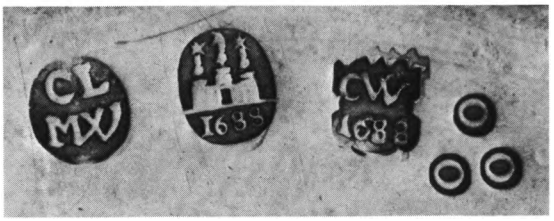

Fig. 9a-b, 10. 9a. Alterkalk skænket 1688 af Caspar Bartholin (s. 474). NE fot. 1977. - *Altar chalice presented by Caspar Bartholin, in 1688.* 9b. Stempler under alterkalkens bund (s. 475). NE fot. 1977. - *Marks beneath the base of the chalice: hallmark, Copenhagen mark, maker's mark for Chr. Winnicke and unidentified mark.* 10. Sygesæt (s. 476). NE fot. 1977. - *Chalice for the sick.*

Christian Winnicke (Bøje s. 44), Københavnsmærke 1688, guardeinmærke for Conrad Ludolf og et uidentificeret mærke med tre små o-er; sammesteds ses tillige en oldermandsranke.[30] Ved bægerets mundingsrand de samme stempler undtagen mestermærket.

Samtidig, glat *disk,* 19,5 cm i tvm., med graveret græsk kors på fanen.

Oblatæske, skænket 1720. Cylinderformet, højde 4 cm, tvm. 9,5 cm, med perlebort langs fodpladens og lågets kant. På låget graveret skriveskrift: »Til den store Guds ære, og Udbye Kirkes Alters prydelse er Denne Æske af Henrich Grotum Borgem(e)st(er) i Aalborg, og hans kiereste Inger Margrete Wegerslef Destinerit Anno 1720 d 13 Maj«. Under bunden uregelmæssigt stempel med ML.

Alterkande, anskaffet 1897,[10] af sort porcelæn med guldkors, fra Bing og Grøndahl. En tilsvarende *skål* bærer betegnelsen »Royal Copenhagen«, og er formentlig den, der nævnes i inventariet 1861.[10] †*Alterkander.* 1844 anskaffedes en af tin på omtrent to potter;[15] 1861 omtales en porcelænskande.[10]

Sygesæt (fig. 10). Pæreformet vinflaske med skruelåg, hvorpå er fastloddet skålformet bæger med graveret versalindskrift under mundingsranden: »Iens Olvfsen Thrane« (stedets præst 1654-81, jfr. gravsten). Under flaskens bund fire stempler: ovalt mestermærke hvori IKG over 1709 for Jens Jensen Klitgaard (Bøje 313), Københavnsmærke 1708, guardeinmærke for Conrad Ludolf og månedsmærke vægten. Pæreformede vinflasker kendes bl.a. fra Viger-

sted kirke 1639, Helsingør S. Olai skænket 1650, Farum 1700 og Høje Tåstrup 1668.[31] Endvidere findes i Nationalmuseet et sygesæt af tin fra Sæby (Hjørring amt), som svarer til Udbys, dog således at der er indskudt et skaftled mellem vinflaske og bæger.[32] Det er tænkeligt, at Jens Jensen Klitgaard 1709 har udført arbejdet med fastgørelse af et lidt ældre bæger til flasken, som han kan have gjort af ny. I futteral fra 1942, hvori også er oblatæske fra dette år.[21]

Alterstager, sengotiske. Højden er nu 28 cm, men i de høje fodskåle er huller, hvori tre fødder har været fastgjort, sandsynligvis siddende hunde, som kendes fra tilsvarende stager i Kalundborg og en sønderjysk gruppe omfattende bl.a. Notmark, Ketting og Emmerlev.[33] Den dybe lyseskål med skrå sider i fire afsæt har lysetorn af jern og holdere til to ekstra lysepiber. - Syvarmet *stage,* fra o. 1900.

Processionskrucifiks?, se altertavle.

†*Messehagel.* 1882 fremsattes ønske om en ny messehagel af rødt fløjl med guldbrokadesborter og kors.[1]

Hans Thomesens †*salmebog* anskaffedes 1667 til degnestolen.[34]

Alterskranke, 1804, udført af snedker Jens Cordt Lund.[35] Halvrund, af træ, med enkle, drejede balustre og håndliste af poleret mahogni.

Font (fig. 11), romansk, af granit, højde 88 cm, tvm. 90 cm, af Kalundborgtype.[36] Foden er formet som et terningkapitæl og har på de fire sider reliefhugget bladornament under rundbue, alle forskellige. I hjørnernes svikler ses ens treblade. Ved overgangen til kummen er en lille rundstav. Den store, bægerformede kumme, der er cementeret fast til foden, har tovstav ved mundingsranden. Indvendig i bunden ses en fordybning nu fyldt med cement, muligvis for afløb. Fonten bærer spor af bemaling. 1899 flyttedes den fra tårnrummet, hvor den også stod 1861,[10] op i koret mellem præstestolen og kordøren,[15] nu ved korbuens nordre vange.

Dåbsfad, o. 1550, sydtysk, af messing, 71 cm i tvm. og 7,5 cm dybt. I den hvælvede bund et cirkelfelt med drevet fremstilling af Bebudelsen

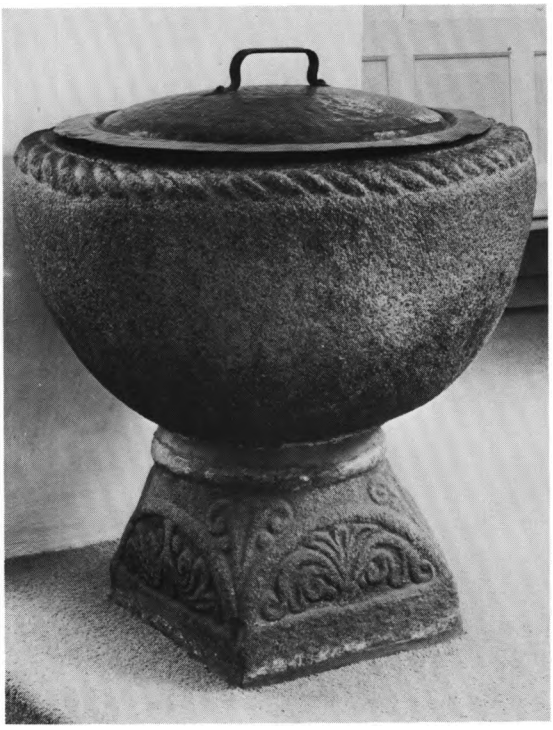

Fig. 11. Romansk font af granit (s. 477). NE fot. 1977. - *Romanesque font of granite.*

omgivet af udpudset minuskelindskrift. Uden om denne er en ring af stemplede ornamenter og yderst en drevet bort af løbende hjorte forfulgt af hunde. Dette motiv gentages på fanen. Langs kanten stemplede blade (sml. Hørby). †*Dåbsfad.* 1861[10] omtales foruden messingfadet et dåbsfad af granit, der igen er nævnt o. 1931 i inventarielisten, hvor en senere hånd har tilføjet »er gået i stykker«.[21]

Dåbskande, fra o. 1850, af tin, 29,5 cm høj. Chokoladekandeform, svarende til bl.a. Stenlilles og Tersløses og antagelig ligesom disse udført af Hans Høy.

Prædikestolen (fig. 12) har reliefskåret årstal 1613 på en af hjørnepilastrene og samtidig himmel; i storfelterne sidder malerier fra 1842, opgangen er yngre. Stolens fem fag adskilles af vinkelbøjede pilastre, de to omkring midtfaget formet som kvindelige hermer. Disse lader sig ikke identificere med sikkerhed; attributterne er henholdsvis lukket og åben bog, men efterhånden som sidstnævnte i den anden holder en

Fig. 12a-b. Prædikestol med reliefskåret årstal 1613. a. Helhed. b. Dydeherme, muligvis Håbet (s.477). NE fot. 1977. - *Pulpit executed in 1613. a. In its entirety. b. Term of virtue, possibly Hope.*

ring for enden af stav, måske fra et anker, kan hun repræsentere Håbet (fig. 12b). Det vil ikke være urimeligt at forestille sig de tre kardinaldyder: Tro, Håb og Kærlighed, idet der mangler en pilaster (med herme?) nærmest opgangen. På østligste pilasterskaft ses skjold hvori årstallet 1613 over »Her Adam Michelsøn« skåret med reliefversaler. Udenom er der ligesom på de øvrige skafter beslagværk, der også smykker storfelternes arkader, såvel de udsvejfede pilastre som bueslag og svikler. Desuden findes det på postamentets hjørnefremspring; de mellemliggende fyldinger indrammes af ornamenterede lister. På undersiden taphuller til †hængestykker. Gesimsen har glat frise, kronliste med pærestav og på hjørnerne bøjler. - I kurven findes et sæde med armlæn og rygstød, fastgjort til en drejelig pæl, antagelig fra 1700'rne, af fyr.

Den uregelmæssigt syvsidede himmel har kassetteværksprydede topstykker med små spir imellem. Undersiden er delt i otte næsten ensdannede felter omkring midtroset. Opgangspanelet har eet felt indrammet af fladsnit på tre sider, og pærestav under håndlisten.

Stolen er nævnt i forbindelse med arbejder i Beldringe og Sandby af billedsnider Ejler Abelsen Schrøder fra Næstved.[37] Karakteristisk er hjørnehermernes vandrette afskæring forneden, som genfindes på prædikestolene i Aversi og Snesere samt på herskabsstolen i Toksværd.[38]

Stafferingen udførtes 1924 af Harald Munk, der samtidig afdækkede storfelternes evangelistmalerier fra 1842;[39] det svage spor af årstallet fandtes i Mattæus' bog. Nedenunder anedes ældre billeder. Rækkefølgen er: Mattæus, Markus, Lukas og Johannes. Alle, undtagen Mat-

tæus, er fremstillet siddende med åben bog i skødet; baggrunden er brunlig forneden og blågrøn foroven. I øvrigt er farverne: rød, gul, grøn og mørkeblå. Postamentfelterne og gesimsfrisen har gylden fraktur på sort bund, der citerer »Math 11 C 15 v«, »Markus 13 Cap 31 v«, »Luk: 11 C 28 v« og »Joh: 20 Cap. 29. v«. I gesimsfrisen læses: »Jesus lærte som den, der havde Myndighed ... Matthæus 7 C. 29. v.«. Tidligere var stolen egetræsmalet. I skibets sydøstre hjørne.

Stolestader. I kirken findes gavle fra to sæt stolestader; de ældste, fra 1582, er opstillet som endestykker langs væggene, mens de yngste, fra 1629, står ved midtgangen. Bænke og ryglæn er fra 1914;[40] lågerne fjernedes år 1900, efter at der allerede 1893 havde været fremsat ønske herom, fordi dørene hindrede varmen i at trænge ind.[10]

1) Der er bevaret 27 gavle, som alle, undtagen een, er forsynet med udskæringer, der for en dels vedkommende er af rent dekorativ karakter, mens resten består af en indskrift med reliefversaler på udsparet baggrund. »Det/ arbet/ lod/ Seier/ An(n)o/ 1582« læses på de østligste stole i nordsiden, og på gavlene vest for døren i syd: »Krestns/ i: her/ las«. 1894 sås yderligere fem gavle med indskrift: »Nielsen/ set/ gøre/ lod/ gøre/ ITM«; disse må være fjernet ved stolenes omordning 1914,[10] da de ikke som de øvrige omtales i en indberetning 1920. På syv af sydsidens resterende gavle ses et stykke nede et halvrundt felt, hvori roset eller symmetrisk, stiliseret bladornament. Resten, såvel i syd som i nord, har stående rektangelfelt enten med bladornamenter, hvori bl.a. indgår akantustreblad, eller med geometriske figurer, fugle eller mænd (fig. 13a-d), alle primitive skæringer af samme karakter som på f.eks. stolene i Kvanløse (s. 121 med fig. 9).[41] Af disse gavle findes yderligere to, som præsten 1921 indsendte til Nationalmuseet.[42] En af dem har indskriften: »Pabva«, på den anden ses roset. I øvrigt er gavlene nu glatte, foroven vinkelformet afsluttet med tre toptinder afdækket af lille, profileret plade (sml. Søndersted s. 412). Oprindelig har de antagelig som f.eks. de nævnte stole i Kvanløse haft profillister. Der er spor af rygbræt, ligesom en lapning viser, at et yngre rygbræt brutalt har været fastgjort et stykke inde på gavlen uden at respektere udskæringerne. Nu er de savet af i sædehøjde. På den side, som for nærværende vender mod væggen, ses udskæring til oprindeligt sæde.

2) Med indskåret årstal 1629. Disse gavle har samme form som de ældre, men topstykket er markeret med profillister.[43] Udsmykningen består i øvrigt af to kannelerede pilastre med profilkapitæler, dog har pilastrene på sydrækkens stole profileringer i siderne i stedet for kannelurer. De afdækkes af fælles gesims. Tilsvarende gavle findes på to bænke i koret og

Fig. 13a-d. Detaljer af stolegavle fra 1582 (s. 479). NE fot. 1977. - *Details of bench-ends from 1582.*

Fig. 14. Indre, set mod vest. NE fot. 1977. - *Interior to the west.*

fire i tårnrummet, alle med yngre sæder og ryglæn.

Siden 1970 fremtræder stolene olivengrønne med lysegrå skæringer og profillister, sæderne er mørkegrå, ryglænene lysegrå med mørkere fyldinger. Tidligere var de blå.[44] - De to gavle i Nationalmuseet er umalede undtagen udsparingen og gavltrekanten, hvor der findes rester af mønje.

En †*skriftestol* fjernedes 1837 fra koret for at give plads til skolebørnene; samtidig borttoges ¾ alen af en degnestol.[13] Som sådan bruges nu sydrækkens østligste stade, der lukkes af panel med profillister, som danner rektangelfelt.

Fast *bænk,* formentlig samtidig med vægpaneler og dørfløj, dvs. o. 1625, findes langs østvæggen i våbenhuset. *Panelet* opdeles ved hjælp af lodrette profillister, hvorimellem smalt rammestykke, i felter, der forneden afgrænses af glat bræt, foroven af gesims med gennemløbende frise og æggestav under kronlisten. I våbenhuset, på østvæggen og øst for dørene på nord- og sydvæggen. Bænken er lysegrå med mørkere gråt sæde, panelet har røde felter og lister i to grå farver som bænkens.[45]

†*Pengeblok,* anskaffet 1662,[34] 1899 flyttet fra sin plads i koret op på loftet for at give plads til fonten.[46] 0.1920 beskrives blokken som svarende til Hørbys, jernbeslået og udhugget af een stamme.[47] Den fandtes da på tårnloftet. Beskrivelsen o. 1931 nævner den ikke.[48]

Pengebøsse, fra 1800'rnes anden halvdel, af

Fig. 15. Indre, set mod øst. NE fot. 1977. - *Interior to the east.*

messing, beregnet til at anbringe i et hjørne. Ved østre indgangspanel.

†*Pengetavle.* 1803 lavede snedker Cordt Lund i Holbæk to pengetavler for Castenskiold på Hagestedgaard.[35] Den ene af disse er antagelig den, der endnu o. 1920 fandtes i Udby kirke. Den var af egetræ med drejet håndtag,[49] udsavet tungeformet rygbræt, skuffen affaset fortil og halvt dækket. Bundbrættet fortsatte fremad i halvcirkel. Tavlen var umalet.

Dørfløje. 1) (Fig. 19) o. 1625, indvendig sammenholdt af to oprindelige gangjern; på ydersiden, mod våbenhuset, er slået rammeværk, således at der fremkommer to felter, det nederste indrammet af æggestavliste. Det øverste har udsvejfede pilastre, ligesom bueslaget med fladsnitsdekorationer, hvori indgår fantasidyrehoved; en formodet slutsten mangler, mens et spidst nedhæng er bevaret. Foroven æggestav under ny kronliste. I feltet er to gange indskåret initialerne IN, det ene sted sammenskrevet. På indersiden er i 1800'rne slået rammeværk hen over gangjernene, så at der dannes to kvadratiske felter. På ydersiden ældre *dørring* og *låseblik* samt nyt dørhåndtag. Mod våbenhuset lakeret med sorte felter, indvendig grå.

2) 1600'rne? muligvis ældre, bestående af fem planker, som holdes sammen af to gangjern og to vandrette revler. Indvendig sidder oprindelig *lås* af træ. På ydersiden flammering fra 1700'rne. Udvendig brun, indvendig grå. Indgangsdør til våbenhuset.

Fig. 16. Detalje af tårnur: ganghjul og hage. Til højre herfor værkets midterstiver (s. 482). Hans Stiesdal fot. 1980. - *Detail of tower clock. Escape wheel and anchor. To the right the internal pivot bar.*

3) 0.1897, da nordre våbenhus indrettedes til ligkapel.[15]

4) 18-1900'rne. Til tårnet.

Orgel, bygget 1910 af A. C. Zachariasen, Arhus; gave fra menigheden.[10] Et manual med fire stemmer og oktavkoppel. Disposition: Bordone 16', Principale 8', Salicionale 8', Flauta 4'. Pneumatisk keglevindlade. Anhangspedal tilbygget 1976 af I. Starup & Søn. På pulpitur i vest. Indtil 1910 anvendtes et *'tharmonium.*

Salmenummertavler, 1800-1900'rne med kannelerede rammer og kvadratiske hjørneplader, nu glatte, men tidligere med drejede knapper. Udsavet topstykke med kantliste, foroven to drejede knapper. Rammen er hvidmalet, bunden sort, i topstykket olivengrøn. Nu til messingtal på søm. 1910 blev, ifølge ældre fotografi, salmenumrene skrevet med kridt på sortmalet bund.

To *lysekroner* i barokform, skænket 1926, og nye lampetter.

Hatteknager, fra 1900'rne, af træ. Grålamede. På våbenhusets nord- og vestvæg.

Tårnur. Sandsynligvis 16-1700'rne. Døgnværk med hagegang og timeslagværk anbragt i hinandens forlængelse med fælles taphulstiver midt i værket, hvis smedejernsstel (højde 96 cm, længde 90 cm, bredde 85,5 cm) er samlet med kiler. De fire hjørnestivere fortsætter nedefter med udadbøjede ben, mens de opefter er forlængede til 19 cm høje, runde, ligeledes udadbøjede pyntebøjler. Begge værker har trævalser med vinkelformede spærhager og vistnok senere monteret optræksudveksling med massive drev. I øvrigt stokkedrev i hele uret. Gangværkets valsehjul har udløsningsstifter for slagværket på to egre. På ydre taphulstiver en tap, nu uden funktion, formodentlig fra en tidligere viserudveksling. Mellemhjul. Ganghjul og hage af jern, påfaldende kraftige. Hageakslens forreste ende anbragt i en nyere, bueformet opbygning, som også bærer det ca. 2,55 m lange jernpendul med kraftig blylinse og fløjmøtrik. Opbygningens bageste del udgøres dog af midterstiverens forlængelse, bevaret i 34 cm.s højde over værkrammen (fig. 16). Før uret ændredes til regulering med pendul, har forlængelsen utvivlsomt båret ophænget til den oprindelige gangs lodrette spindel, hvis øvre og nedre lejebøjler har sat sig spor i form af rektangulære huller i stiveren.

På slagværksvalsehjulet seks hammerløftestifter med bøsninger og blindfælg. Konventionel ensidig og koncentrisk udløsningsmekanisme. Vindfanget, muligvis det oprindelige, har to fjedre uden spærhager. Stenlodder med jernøskner og store trætrisser. Ny hammer og hammertransmission. Spor af ældre hammerarrangement nordligst i klokkestolen.

På platform i det nordvestlige hjørne af tårnets tagetage oven på en bræddeklædt lodskakt gennem klokkestokværket.

1665 betaltes Oluf snedker, Jochum maler og Iver murermester for en ny urskive (»Solskive«).[34] Nu ingen spor, men måske er den ovennævnte tap på forreste stiver en mindelse her-

Fig. 17-18. 17. Klokke støbt 1593 (s. 483). NE fot. 1977. - *Bell cast in 1593.* 18. Detalje af klokke støbt 1739 af Laurentz Strahlborn (s. 483). NE fot. 1977. - *Detail of bell cast by Laurentz Strahlborn in 1739.*

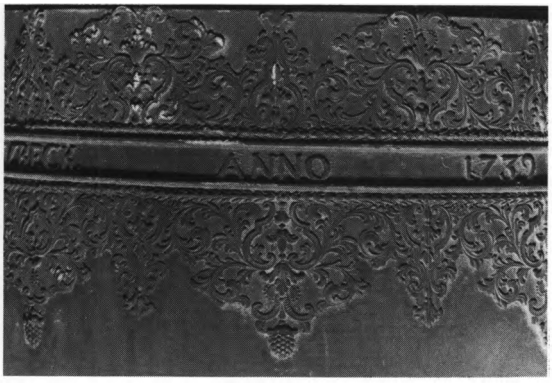

om, - dog under forudsætning af, at det eksisterende værk er kirkens gamle, allerede 1661[34] nævnte. 1837 oplyses nemlig, at et »tildels« nyt er anskaffet;[50] måske har der dog blot været tale om en hovedistandsættelse.

Klokker. 1) (Fig. 17) 1593, tvm. 75 cm. På halsen reliefversalindskrift i to linjer mellem rammelister. Over og under indskriften ses borter med liljespidser. I øverste linje læses: »Si Deus pro nobis quis contra nos Ano 1593« og i anden linje: »KAS LØS P.T. M.T.« På legemet reliefstøbte bogstaver: »L« - bomærke - »NK« mellem firpas og på modsatte side en medaljon med »IHS«. Klokken har rammelister på slagkanten, glatte hanke og er ophængt i slyngebom.

2) 1739, tvm. 104 cm, støbt af Laurentz Strahlborn. Versalindskrift på halsen mellem brede støbte akantusborter (fig. 18): »Goss Lavrentz Strahlborn in Lvbeck Anno 1739«. Mindre bort på slagringen og på legemet ses to versalindskrifter, på hver sin side, omgivet af englehoveder og bladornamenter svarende til borterne: »Mig til Guds Lov og Prys med Æer klang at stemme/ lod Caspar Bartholin dend gode Doctor fremme/ sampt ædle sødskende Gud dem det lønne skal/ i Himlens Ære Choer med Glæders Tusind Tal/ Pastor H. Oluf Christiansen A MDCLXXXV.« På den anden side: »Da ieg af Skiebne fick een Revn og Lydet tabte/ mig Liv og Lyd Herr Cancelly Raad Grotum bragte/ at ieg nu lydelig med Glæde høres kand/Gud der for Ære skee ham tack den gode Mand/ Pastor H. Iens lessen A MDCCXXXIX«. Ophængt i vuggebom.

†*Klokker.* 1) 1528 afleveredes en klokke ved klokkeskatten.[51] 2) 1685, støbt på foranledning af Caspar Bartholin (sml. alterkalk), revnet og omstøbt, jfr. klokke nr. 2.

Klokkestol, 16-1700'rne?, af eg, med tredobbelte skråstivere, trænagler, og mange indskårne initialer og årstal bl.a. »1874«, »1877« og »VH 1907«.

GRAVMINDER

Middelalderlig grav. Ved indlægning af centralvarme 1937 stødte man på en grav i skibets sydøstre del, lidt vest for prædikestolen, 85 cm under daværende gulv. Den blev ikke gravet ud. Længderetningen var øst-vest, og den indvendige længde måltes til ca.220 cm. Den var muret af munkesten, ca. 28x13,5x8 cm. Om

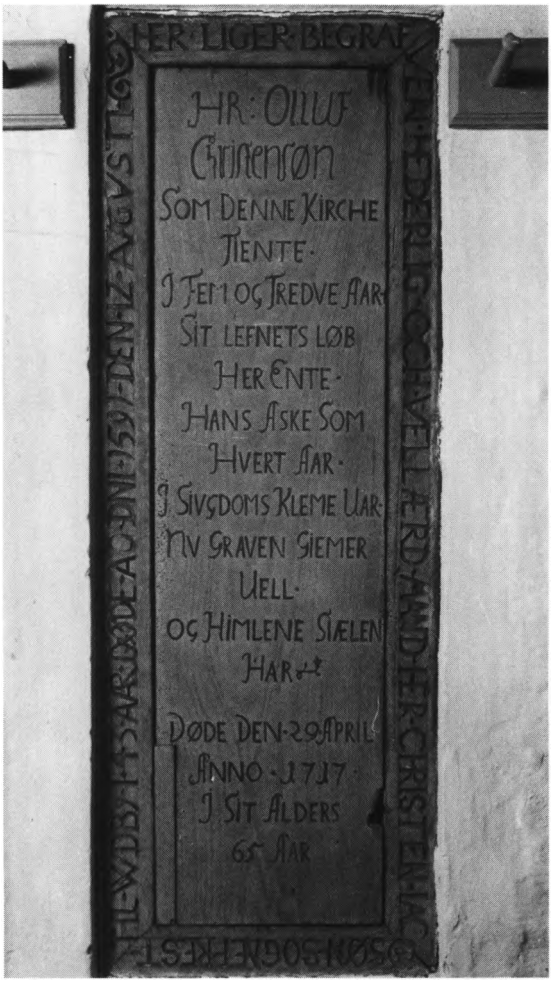

Fig. 19-20. 19. Dørfløj nr. 1 (s. 481). NE fot. 1977. - *Door no.1.* 20. Gravramme over pastor Christen Jakobsen, †1591, omkring genanvendt gravtræ over pastor Oluf Christensen, †1717 (s. 484). NE fot. 1977. — *Wood frame from memorial to vicar Christen Jakobsen †1591, reused round floor slab to the memory of vicar Oluf Christensen †1717.*

dens hovedende kunne intet siges, men låget var tagformet. Et skelet syntes velbevaret.

Gravramme (fig. 20), fra o. 1591, af eg, 178x 65 cm, hver planke ca. 10 cm bred, med fordybede versaler, over hr. Christen Iacobsøn, sognepræst i Wdby i 43 år, †l2. aug. 1591. Fyldingen, af eg, 158x43 cm, er indlagt o. 1717, over hr. Olluf Christenson, som tjente denne kirke i 35 år, †29. april 1717, i sin alders 65. år. Fordybede, blyindlagte versaler.[52] Nu op ad våbenhusets vestvæg.

Gravsten, 1682. Hr.Jens Olufson Trane, født i Colding 1619, kaldet fra Vordingb(org) skole til Wdbye 17. Trin(i)t(atis, d. e. 17.sept.) 1654, avlede fire sønner og otte døtre med sine to hustruer, Sara Hansd(atter) og Karen Iorgensd(atter), †l. post epiph(ani, d. e. 10.jan.) 1681. Stenen bekostet af hans anden hustru 1682. Grå kalksten, 173x106 cm, med en ortoceratit. Fordybede versaler tværs over stenen, i de nedre hjørners medaljoner vinget timeglas og kranie over knogler. I midten foroven liggende ovalfelt, hvori reliefhugget to engle flankerende blomst.[53] Nu i norddørens niche.

Muret begravelse. Da pastor Stenersens forgænger skulle begraves [1749], stødte man ifølge præsteindberetningen 1755 på en tyk, muret hvælving, som gik langt ind under kirken.[27]

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Sognekaldsarkivet. Kirkebog 1674-1711. - Diverse korrespondancesager 1836-90. - *Ved embedet.* Ministerialbogen 1738-1830. - Kirkesynsbog 1861-1925. - Kirkeprotokol 1925-19(77). - Se i øvrigt arkivalier for Holbæk amt i almindelighed s. 50.

NM2. Indberetninger ved J. Kornerup 1866 (notat om kalkmalerier), Aage H. Mathiesen 1894 (bygning), P. Hauberg 1894 (inventar), N. J. Termansen 1917 (om istandsættelse af inventar), P. Nørlund 1920 (bygning), Lars Andersen 1920 (notat om gravsten), Harald Munk 1925 (notat om istandsættelse af inventar), usign. [Uldall o. 1920] (inventar), Albert Thomsen 1937 (notat om middelaldergrav), Bendt Gammeltoft-Hansen 1977 (kamin), Hugo Johannsen 1977 (bygning), Marie-Louise Jørgensen 1977 (inventar). - Bygningsbeskrivelse ved Hugo Johannsen, inventar og gravminder ved Marie-Louise Jørgensen. Redaktionen afsluttet maj 1981.

Tegninger. NM2. Plan, opmåling af vinduer og våbenhus 1894 ved Aage H. Mathiesen. - Tegning af dørfløj 1877 ved Arnold Krog. - Plan ved M. Brahde 1960. - *Den Hirschsprungske Samling.* Prospekt af Udby set fra syd, tegnet af J. Th. Lundbye.

[1] Roskildebispens jordebog s. 164.

[2] Repert. 2. rk. nr. 6725 og 9854. Hvorvidt dette Udby er identisk med det i pavebreve 1453-1461 omtalte (jfr. ActaPont. III, nr. 2004, 2144 og 2211) er uvist; af de tre sjællandske kirker af dette navn kan dog formentlig Udby i Ars hrd., som 1464 var kongelig, lades ude af betragtning.

[3] Landebogen s. 149.

[4] Kronens Skøder II, 286.

[5] LA. Bispearkivet. Køb og salg af kirker 1729-97.

[6] 20. juli 1761 solgte justitsråd Bergen, Odense (jfr. Sønder Jernløse s. 129), kirken til H. D. Brinck-Seidelin (note 5), ejer af Hagestedeaard os Eriksholm (jfr. Ågerup s. 245).

[7] Dog overgik præsentationsretten til kongen 1823, jfr. RA. DaKanc. l.dep., brevsag 3357/1823.

[8] LA. Sognekaldsarkivet. Div. korrespondancesager 1836-90.

[9] 1894 (jfr. fig. 6) dannede såvel den søndre som den østre længe af præstegården skel mod vest, men 1920 (jfr. fot. i NM2) var den østre nedrevet og mod kirkegården erstattet af en hvidtet mur med gitterlåge, som dog ikke er den nuværende.

[10] Ved embedet. Kirkesynsbog 1861-1925.

[11] LA. Holbæk amtsprovsti 1808-24. Synsforretn.

[12] Det søndre vindue er fra lysningen mod det ydre lukket med røde munkesten, mens det nordre endnu 1894 kun var tilmuret med munkesten i selve lysningen (sml. opmåling ved Aage H. Mathiesen).

[13] Det er især påfaldende, at gjordbuerne og ribberne er sammenføjet med vægbuerne på en særdeles uorganisk måde, som virker sekundær. Hertil kommer, at førstnævntes enkeltheder (affasningerne og de tværstillede sten) repræsenterer en yngre mode end den karakteristiske vulst, som markerer grænsen mellem skjoldbuerne og hvælvkappernes nedre søm.

[14] Bag nordre våbenhus' tag fremtræder gesimsen som et enkelt udkraget binderskifte af munkesten.

[15] LA. Tuse og Merløse hrdr.s provsti. 1824-1900. Synsforretningsprot.

[16] Blændingen var formentlig levn af et vindue, hvis lysning sekundært var tilmuret på nær de omtalte glugger.

[17] Fra sønderjydske kirker kendes adskillige vidnesbyrd om, at et våbenhus i eftermiddelalderlig tid har tjent som skolestue (DK.SJyll.; se henvisning til de enkelte eksempler under stikordene »kamin« og »skole« i sagregistret). I de tilfælde, hvor et sådant våbenhus er bevaret, er kaminen opført i stueetagen. Derimod har man i den sydsjællandske Vallensved (DK. Sorø s. 1034) bevaret en to stokværk høj tilbygning, hvis øvre etage med levn af planlagt kamin muligvis var tænkt som bolig for præst eller degn.

[18] NM2. inv. nr. D10233. Flisen indsendt 1921 til Nationalmuseet sammen med to hjørnefragmenter af uglaserede renæssancekakler, hvis billedudsmykning synes at forestille de menneskelige sanser. Hverken for flisens eller kaklernes vedkommende er fundomstændighederne oplyst.

[19] Denne gulvbelægning kan stamme fra 1900'rnes begyndelse: Ved synet 1904 (note 10) besluttedes at kassere resterne af kirkens bræddegulv og i stedet anlægge gulv af gule, firkantede fliser.

[20] Jfr. indb. ved Albert Thomsen (romansk begravelse), dat. 21.sept. 1937.

[21] Ved embedet. Kirkeprot. 1925-19(77).

[22] 1913 billigede synet, at altret rykkedes så meget frem, at der blev plads til præsten bagved (note 10).

Fig. 21. Landsbyplan 1782. - *Village map 1782.*

[23] Ifølge Niels Termansens indb. 1917.

[24] Blandt andre eksempler på dette velkendte motiv kan nævnes tavlerne i Finderup og Havrebjerg (Holbæk amt) og prædikestolene i Kirkerup og Gimlinge (DK. Sorø s. 841, fig. 7 og s. 856) samt i Skelby (DK. Præstø s. 655, fig. 8).

[25] Uden at ville henføre det til samme mester, gør C. A. Jensen i et notat opmærksom på, at Jakob Villumsens epitafium fra 1594 i Holbæk kirke har samme vingekontur som de her sammenstillede altertavler, ligesom topvingernes udformning svarer til epitafiets. Dette er udført helt i fyr.

[26] Postamentet: »Kommer til mig ... Matt. 11,28-30«, sidefelterne: »Jeg er Vejen ...Joh. 14,6« og »Jeg er dertil født ... Joh. 18,37«, smalfeltet: »Det er Aanden ... Joh. 6,63«, gesimsfrisen: »Saa elskede Gud Verden ... Joh. 3,16«, topstykket: »Ingen har nogen Tid seet Gud ... Joh. 1,18« og i topstykkets frise: »I begyndelsen var ordet ... Joh. 1,1«.

[27] LA. Bispearkivet. Tuse hrd. 1690-1820.

[28] C. P. v. Festenberg var lensmand på Holbæk slot. Familien skal have ejet den i sognet beliggende hovedgård, Mosegården, hvis bygninger blev nedrevet o.1660.

[29] Caspar Bartholin havde overtaget patronatsretten med tilhørende kirketiende fra sin fader, Thomas Bartholin, der var død 1680. 1765 beskrives kalken som værende stærkt forgyldt og lige så stor som Vor Frue kirkes kalk, »og skal være gjort efter samme, nemlig som den var i Caspar Bartholins tid«. Sættet vejede da 96 lod 1 kvint (HofmFund. Appendix). 1774 anføres, at Caspar Bartholin lod kalken forgylde (DaAtlas).

[30] Oldermandsranken indicerer normalt, at kalken er udført af en udenlandsk sølvsmed. Et mærke med »O« kendes fra Holland (Marc Rosenberg: Der Goldschmiede Merkzeichen, 1922-28, IV, nr. 7638) og tillige som Osterodes (Hannover) bymærke (Rosenberg III, nr. 4357). I begge tilfælde er der dog kun tale om »O«-stemplet præget een gang.

[31] DK. Sorø s. 491, fig.8, Frborg. s. 142, fig. 65, s. 2494, fig. 11 og Kbh. Amt s. 551.

[32] Afbildet i Kai Uldall: Gammelt Tin, 1966, fig. 28, hvor år og hjemsted fejlagtigt opgives som 1796 Eskildstrup kirke.

[33] DK. SJyll. s. 2497, 2468, 1377.

[34] RA. Rtk. Rev. rgsk. Kirkergsk. 1661-72.

[35] LA. Privatarkiv for snedker Lund, Holbæk. Hovedbog 1780-1806.

[36] Mackeprang: Døbefonte s. 93, 406.

[37] DK. Præstø s. 1080. I Trap sammenholdes den med stolene i Lyderslev og Havnelev, og henføres til Hans snedker i Enderslev?

[38] DK. Præstø s. 37, 858 og 720.

[39] Jfr. note 15.

[40] 1911 var der fremlagt tegninger til nye stole, men de ønskedes »mere i overensstemmelse med gammel sæd og skik«, hvorfor sagen ønskedes forelagt en kgl. bygningsinspektør (note 10).

[41] Sml. Jensen: Snedkere s. 35.

[42] Inv. nr. D10233.

[43] Sml. Undløse, Søndersted (s. 324, 412) m.fl.

[44] Jfr. indb. 1917.

[45] Fra 1922? udført i forbindelse med oplægning af nyt bræddeloft.

[46] Vedr. placeringen i koret kan henvises til Peder Palladius' i 1553 nedskrevne »Tractat om de Stykker hvormed Guds Ord kan forfremmes og ved Magt holdes«, hvor han gik ud fra, at der skulle være to blokke i hver kirke, en til kirkens penge ved altret, og en til fattige folks penge ved døren, jfr. Holger Fr. Rørdam: Danske Kirkelove 1536-1683, 1883, nr. 350.

[47] Notat ved Uldall.

[48] Jfr. note 21.

[49] Jfr. indb. o. 1920 og fotografi.

[50] Jfr. note 15. 1820 var kirkeuret til reparation hos urmager Martin i Holbæk (note 11).

[51] RA. Rgsk. ældre end 1559: Fortegnelse over indkrævede klokker.

[52] Kai Uldall: Gravtræ og gravramme, i NMArb. 1931, s. 31.

[53] Larsen: Holbæk 2, s. 106, skriver: På kirkegulvet en ligsten over hr.Jens Olufsen.